

حسابداری محیط زیست از منظر اسلام

اسفندیار ملکیان^۱

دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران

رسول سلمانی

کارشناس ارشد حسابداری، دانشگاه مازندران

تاریخ دریافت: ۹۲/۰۸/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۱/۱۵

چکیده

اصول اسلامی مفاهیم پیشنهادی متنوعی را در ارتباط با حسابداری بیان نموده است. در این مطالعه بازتاب اصول حسابداری در ارتباط با محیط زیست نشان داده می‌شود. قوانین اسلامی به صورت استادانه‌ای مسیر و راه مطلوب را نشان می‌دهد. اسلام نشان‌دهنده طریقتی برای زندگی است که دیدگاه جامعی نسبت به هستی، حیات انسان و روابط بین آن‌ها دارد. با افزایش رشد اقتصادی، محیط زیست متحمل فشارهای مضاعفی شده است. سیستم حسابداری سنتی به دلیل تکیه بر دیدگاه‌های مالی قادر به ارائه اطلاعات زیست محیطی ناشی از فعالیت بنگاه‌های تجاری نمی‌باشد. حسابداری زیست محیطی بر مبنای مفاهیم اقتصادی و زیست محیطی بنا نهاده شده است. در اسلام به اهمیت محیط‌زیست توجه زیادی شده است، بدین معنا که حفاظت از محیط زیست عمل عبادی محسوب می‌شود. مقاله حاضر به بررسی دیدگاه‌های اسلام در ارتباط با اهمیت حسابداری محیط زیست می‌پردازد؛ به‌طوریکه مفاهیم اسلامی از قبیل امانت‌داری، توحید و پاسخگویی محوریت بحث را تشکیل می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: اسلام، حسابداری، محیط‌زیست.

طبقه‌بندی موضوعی: P28, M40

---

^۱ نویسنده مسئول: e. malekian@umz. ac. ir

مقدمه

حسابداری زیست محیطی، سازمان را به ابزاری مجهز می‌کند تا در سیستم حسابداری سنتی تجدید نظر کرده و آن را به گونه‌ای اصلاح نماید که بتواند اطلاعات مربوط به هزینه‌های زیست محیطی را پردازش و به گونه‌ای مناسب گزارش و در اختیار مدیران قرار دهد. سیستم حسابداری زیست محیطی مبتنی بر اندیشه تحول حسابداری کلاسیک و تکمیل آن است. در این راستا باید هزینه‌های ناشی از آلودگی و رفع آن به عنوان تابعی از تولید یا خدمات در کنار سود و هزینه حاصل از خود کالاها و خدمات محاسبه شود. حسابداری زیست محیطی می‌تواند حلقه ارتباطی بین مدیران زیست محیطی و حسابداران ایجاد و هر دو گروه را تشویق کند که با کار در کنار یکدیگر به سویی حرکت کنند که در آینده هم عملکرد مالی و هم عملکرد زیست محیطی شرکت بهتر شود.

با توجه به رشد روز افزون جمعیت و محدود بودن منابع طبیعی در دسترس، مسئله حفاظت از محیط زیست از مهم‌ترین مسائل جوامع بشری مطرح شده است (ملانظری، ۱۳۸۲). به نظر می‌رسد که بین موازین اسلامی و توجه به محیط زیست و طبیعت رابطه تنگاتنگی وجود دارد. القراوی در این رابطه بیان می‌کند: مطالعه بر روی اسلام و حسابداری به راستی به عنوان کار بزرگی برای مسلمانان محسوب می‌شود (القراوی^۱، ۲۰۰۵). انسان‌ها به عنوان امانت‌دار در اسلام معرفی شده‌اند و در این ارتباط باید پاسخگو نیز باشند و این موضوع در ارتباط با محیط زیست نیز صادق می‌باشد. اوامر در این باره بیان می‌کند: اتحاد، امانت داری و پاسخگویی سه رکن مرکزی در اسلام می‌باشد، این‌ها همچنین ستون‌های اخلاق در حسابداری می‌باشند (اومر^۲، ۱۹۹۸).

اسلام نشان‌دهنده طریقتی برای زندگی است که دیدگاه جامعی نسبت به هستی، حیات انسان و روابط بین آن‌ها دارد. انسان به منزله جزئی از هستی است که هر یک از عناصرش مکمل سایر اجزاء مجموعه هستی است. اما انسان ارتباط ویژه‌ای با سایر عناصر طبیعت دارد. ارتباطی از نظر بهره‌برداری و توسعه.

رابطه بین اسلام و جهان طبیعی نسبتاً ناشناخته است؛ قرآن کریم در سوره آل عمران خطاب به انسان‌ها، ویژگی‌های افراد متفکر و نیز هدف‌دار بودن آفرینش را متذکر می‌شود و اینگونه بیان

می‌دارد: آنهاييکه در حال ايستاده و نشسته و خفتن خدا را ياد کنند و دائم فکر در خلقت آسمان و زمين کرده و گویند پروردگارا تو اين دستگاہ با عظمت را بيهوده نيافريدي، پاک و منزهي، ما را به لطف خود از عذاب دوزخ نگاهدار (آل عمران، ۱۹۰).

خداوند رويدن گل‌ها را در زمين آيه‌ای از خود دانسته و زندگي زنبور عسل و بهره‌گيري از شهد گل‌ها برای توليد عسل مشتمل بر آيه و نشانه برای اهل تفکر تلقی شده است. لذا در جهان شناسی قرآن کریم، طبيعت و محیط زیست از مصاديق آیات الهی است.

این مطالعه به چندین بخش تقسیم شده است؛ در بخش‌های بعدی به ترتیب در ارتباط با حسابداری محیط زیست، اسلام و طبيعت و بینش اسلامی در ارتباط با محیط زیست بحث می‌شود؛ و در نهایت به بحث و نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

حسابداری محیط زیست

حسابداری محیط زیست به معنای شناسایی و گزارشگری هزینه‌های خاص زیست محیطی می‌باشد. حسابداری محیط زیست فراتر از حسابداری هزینه‌ها و منافع زیست محیطی می‌باشد که شامل حسابداری همه هزینه‌ها و منافع ناشی از تغییر در محصولات یا فرآیندهای شرکت (همچنین شامل تغییر در تاثیرات زیست محیطی) می‌باشد (چوهان^۳، ۲۰۰۵). مارکس در ارتباط با تعریف حسابداری محیط زیست بیان می‌کند: حسابداری محیط زیست، یک رویه حسابداری برای به کارگیری عوامل یا شناسایی، ثبت و طبقه‌بندی عواملاست که منجر به اثرات بالقوه یا موجود بر محیط زیست می‌شود (مارکس^۴، ۲۰۱۱).

واضح است که حفاظت محیط زیست به سیستم مدیریتی مستقل نیاز دارد. سیستم اطلاعات حسابداری نیز به عنوان یکی از بخش‌های مهم سیستم اطلاعات مدیریت می‌تواند نقش به‌سزایی در ارائه اطلاعات زیست محیطی ایفا نماید. حرفه حسابداری می‌تواند اطلاعات مناسبی را با افشای دارایی‌ها و بدهی‌های زیست محیطی و نیز مخارج زیست محیطی، به مدیریت ارائه کند (دهقان خانقاهی، ۱۳۹۰).

می‌توان مزایای حسابداری محیط زیست را به طور خلاصه به شرح زیر بیان نمود:

۱. سیستم مناسب حسابداری محیط زیست، معیار حمایت کننده برای دستیابی به توسعه پایدار است که تا اندازه‌های ابزار مهمی برای اندازه‌گیری، کنترل و تصمیم‌گیری می‌باشد.
  ۲. مخارج زیست محیطی چه هزینه سرمایه‌ای و چه جاری، به طور چشم‌گیری روز به روز افزایش می‌یابد.
  ۳. مدیریت نیاز به اطلاعات مالی درباره مخارج زیست محیطی دارد.
  ۴. برنامه‌ریزی هزینه‌های اساسی نیاز به اطلاعات مالی دارد. هزینه‌های محیط زیست ممکن است در حساب‌های سربرار پنهان شوند و یا به گونه‌ای نادیده گرفته شوند.
  ۵. نیاز استفاده کنندگان به اطلاعات مالی در زمینه عملکرد زیست محیطی سازمان‌های مختلف رو به افزایش است.
  ۶. بسیاری از فعالیت‌های زیست محیطی کمی است، ماهیت مالی دارند و بنابراین تاثیر بسزایی بر هزینه‌ها، دارایی‌ها و بدهی‌های سازمان‌ها دارند.
  ۷. خطرات زیست محیطی ممکن است منجر به بدهی‌های زیست محیطی هنگفتی شود و متعاقباً سازمان یا واحد تجاری ممکن است متحمل هزینه‌های زیادی شود که به طور جدی بر موقعیت نقدینگی و مالی آن اثر می‌گذارد.
- مدیریت صحیح منابع در نگرش دوستانه‌ای با محیط زیست منجر به فواید مستقیمی همچون ایجاد سرفق‌لی بالاتر یا تصویری بهتر از سازمان می‌شود (دهقان خانقاهی، ۱۳۹۰).

اسلام و طبیعت

با نگاهی به آیات و روایات و سیره‌ی اهل بیت (ع) روشن می‌گردد که هیچ مکتبی مانند اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده است. از سوی دیگر، قرآن کریم در بسیاری از آیات، انسان‌ها را به مطالعه طبیعت و عناصر آن فراخوانده است. همچنین بسیاری از سوره‌های قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعت خوانده می‌شود، مانند سوره شریفه بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، نجم، فجر، شمس، حدید، لیل، قمر، تین و... خداوند منان، سرنوشت بشر را به گونه‌ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد.

اسلام نظر به زنده کردن زمین‌های موات و آباد کردن زمین دارد. در آیه ۶۱ سوره هود آمده است: «... هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...»؛ یعنی خداوند شما را در زمین خلق کرد و شما را به عمارت و آباد کردن زمین گماشت. در این رابطه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «ان قامت علی احدکم القیامه و فی یده فسیله فلیغرسها»؛ یعنی اگر قیامت برپا شود و در دست نهالی باشد باید آنرا بکارد.

طبیعت به شکلی خلق شده است که در خدمت انسان باشد و نیازهای او را برطرف کند. با در نظر گرفتن این نکته که به حکم قرآن کریم همه چیز در جهان آفرینش بر پایه‌ی نظم و عدالت استوار است و هر چیزی به اندازه لازم آفریده شده است (قمر، ۴۹)، این نتیجه به دست می‌آید که نابسامانی‌های موجود در طبیعت و آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از بهره‌وری نادرست از طبیعت و منابع آن است.

اصول و موازین زیادی در اسلام مورد تاکید قرار گرفته است برخی از این موازین شامل توجه به توحید، خلیفه الهی، جامعه، عدل، احسان، دانش و عفت می‌باشد که این مفاهیم شامل ارتباط بشر با محیط پیرامون خود نیز می‌شود. خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (قمر، ۴۹). یعنی ما هر چیز را به اندازه خلق کردیم. پس هر چیز مقدار و حدودی دارد و بایستی به طور صحیح و درست بهره‌برداری شود تا نابود و منهدم نگردد. چرا که این ثروت‌های طبیعی فقط به این نسل تعلق ندارد بلکه این اندوخته‌ها به نسل‌های بعدی از ما نیز تعلق دارند.

وقتی که صحبت از طبیعت می‌شود رنگ سبز در ذهن آدمی تداعی می‌شود. دنی بیان می‌دارد که رنگ سبز در بین مسلمانان مقدس‌ترین رنگ می‌باشد (دنی، ۵، ۱۹۹۸). ای بشر آیا ندیدی که خدا از آسمان آب فرو بارید که زمین را سبز و خرم کرد؟... آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است همه ملک خداست که از همه عالم بی‌نیاز و به همه اوصاف کمال آراسته است (الحج، ۶۳ و ۶۴).

قرآن کریم سند نهایی وحی مشتمل بر گزاره‌هایی توصیفی از طبیعت و دستوری نسبت به رابطه انسان با طبیعت است که از مجموع آن‌ها می‌توان به قواعد اخلاقی و حقوقی مورد نظر قرآن در زمینه محیط زیست طبیعی و انسانی دست یافت. واژه‌های خلقت، رحمت، آیه، خلافت، مالکیت از جمله کلماتی هستند که موضع قرآن کریم در این زمینه را به دست می‌دهند (کملا و همکاران، ۶، ۲۰۰۶).

لذا در جهان‌شناسی قرآن کریم، طبیعت و محیط زیست از مصادیق آیات الهی است. در قرآن کریم، خداوند انسان را خلیفه خویش در زمین معرفی نموده است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: و آن‌گاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: من در زمین جانشینی خواهم گماشت. (سوره بقره آیه ۳۰). جانشینی و خلافت ایجاب می‌نماید که انسان امانت زمین را به نیکویی حفظ نموده و آن را از هرگونه تخریب و فساد مصون نگاه دارد و با دانش و علم نسبت به عمران و استفاده بهینه از زمین بکوشد و فضای زیستی موجودات دیگر را تضمین نماید و امکان بهره‌وری همگانی و همیشگی را برای همه موجودات در زمین فراهم آورد. ذکر خداوند متعال و یادآوری خلافت و جانشینی او در زمین و درک محیط بودن آن ذات مقدس بر همه چیز رمز بهره‌وری از طبیعت با حفظ تعادل زیستی آن است (کملا و همکاران، ۲۰۰۶).

از طرفی دیگر با توجه به دیدگاه اسلام در مورد آخرت، تمام اعمال به خود انسان باز می‌گردد. او مجبور به حمایت از دستاوردهای حال برای آیندگان است. آخرت‌شناسی نیرویی برای اجرای صحیح اعمال است. تفکر قضاوت در مورد اعمال، او را از انجام برخی اعمال و خودپرستی و خودخواهی دور نگه می‌دارد. نقش انسان، سروری او و مسئولیت او در برابر امانت، در قرآن آمده است و این تصمیم‌اوست که در این راه حرکت کند (کملا و همکاران، ۲۰۰۶).

بینش اسلامی در ارتباط با حسابداری محیط زیست

منزور (۲۰۰۳) بیان می‌کند که بحران زیست محیطی که امروزه شاهد هستیم در واقع نشانه بارز از توسعه تمدن غرب تحت عنوان مدرنیته می‌باشد (کملا و همکاران، ۲۰۰۶). با این حال، کارهای کمی در ارتباط با بیان دیدگاه‌های اسلامی به عنوان مخالفت با این رویه (تخریب محیط زیست) انجام شده است (القراوی، ۲۰۰۵). محیط زیست در اسلام محوریت دارد. بسیاری از مفاهیم اسلامی و اصول قرآنی، مانند توحید (یگانگی خداوند)، خلافت، امت (جامعه)، عدالت، احسان (محبت)، حکمت (عقل) و حیا، مفاهیم اساسی مربوط به رابطه میان بشر و محیط زیست را بیان می‌کنند (کملا و همکاران، ۲۰۰۶).

همچنین دیدگاه‌ها و سخنان حضرت محمد (ص) و امامان معصوم، ما را قادر به شناخت رابطه اسلام و محیط زیست می‌کند. به عنوان مثال امام صادق (ع) فرمودند که زندگی جز با سه چیز خوش نمی‌شود: هوای پاک، آب گوارا و زمین نرم و حاصلخیز (تحف العقول، ص ۳۲۰). با

جستجو در آنچه که اسلام در مورد مفاهیم گسترده حسابداری پیشنهاد می‌کند، می‌توان دیدگاه‌هایی در مورد توسعه تفکر حسابداری برای محیط زیست بیابیم. امانت‌داری، توحید و پاسخگویی محوریت بحث ما را تشکیل می‌دهد.

اساساً می‌توانیم بوسیله شناسایی محوریت اصول امانت‌داری این موضوع را آغاز کنیم. در دیدگاه اسلامی مالکیت از آن خداوند است و ما امانت‌دار آن می‌باشیم و در نهایت باید پاسخگویی این امانت در پیشگاه خداوند باشیم. در اقتصادهای ماده‌گرایی غربی، انسان حق نامحدود و مطلق بر ثروت دارد و به او اجازه داده می‌شود هرگونه که می‌خواهد از آن استفاده کند. در حسابداری مفهوم حاکمیت در معنای عام مورد قبول است (القرای، ۲۰۰۰). حاکمیت در معنای عام آن با مفهوم مراقبت، نگهداری و نگهداری هم پوشانی دارد، بنابراین ارتباط نزدیکی با معنای خلافت یا امانت‌داری خواهد داشت که در اسلام محوریت دارد.

در قرآن کریم، خداوند انسان را خلیفه خویش در زمین معرفی نموده است؛ «... إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...» (بقره، ۳۰)؛ و راز آن را علم اسمائی دانسته است که به آدمیان آموخته است. «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...» (بقره، ۳۱). در تفسیر قمی در زمینه مراد از اسماء در آیه شریفه «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...» آمده است که امام (ع) فرمود: اسامی کوه‌ها، دریاها، گیاهان و حیوانات است (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۴۵). بنابراین خداوند با نهادینه سازی ظرفیت علمی برای انسان در سلطه بر طبیعت و زمین او را خلیفه خویش در آن قرار داده است تا به آبادانی و عمران آن همت گمارد؛ «... وَاسْتَعْمَرْتُمْ فِيهَا...» (هود، ۶۱)؛ و او را به بهره‌گیری از مواهب و فضل خود در زمین فرا خوانده است. «... وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ...» (جمعه، ۱۰)؛ تا به اطراف و اکناف آن قدم بردارد و از روزی آن بهره جوید... «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ» (ملک، ۱۵). انسان جانشین و خلیفه خداوند در استعمار، عمران و آبادانی زمین است؛ جانشینی و خلافت ایجاب می‌نماید که او امانت زمین را به نیکویی حفظ نموده و آنرا از هر گونه تخریب و فساد مصون نگه دارد و با دانش و علم نسبت به بهره‌وری و عمران زمین بکوشد و فضای زیست محیطی موجودات دیگر را تضمین نماید و امکان بهره‌وری همگانی و همیشگی را برای همه موجودات در زمین فراهم آورد. ذکر خداوند متعال و یادآوری خلافت و جانشینی او در زمین و درک محیط بودن آن ذات مقدس بر همه چیز، «... وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا» (نساء، ۱۲۶)؛ رمز بهره‌وری از طبیعت با حفظ تعادل زیستی آن است. تن‌ها

انسان‌های عالم به سنت‌های حاکم بر طبیعت و پایبند به تعهدات خویش در خلافت، از آلوده‌سازی طبیعت و بهره‌وری نادرست از آن اجتناب می‌ورزند و تمامی همت خویش را در حفظ تعادل محیط زیست به کار می‌گیرند و همانگونه که خداوند حفیظ طبیعت و همه موجودات آن است، «... إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ» (هود، ۵۷)؛ خلیفه او نیز باید منابع و مواهب طبیعی اعم از گیاهان، حیوانات و... را از نابودی، تخریب و تلف شدن حفظ نماید. به تعبیر دیگر، زمین، آب، آسمان و همه طبیعت ودیعه‌ای الهی است که به دست انسان سپرده شده و برای استفاده‌ی متعادل از آن‌ها پدید آمده‌اند. از این‌رو انسان مسئول حفظ طبیعت است. (نصر، ۱۳۸۲). پیامبر اکرم (ص) بر حرمت نهادن بر زمین تأکید می‌ورزند و آنرا به منزله مادری که انسان از آن ارتزاق می‌نماید؛ معرفی نموده‌اند که از اعمال نیک و بد انسان نیز خبر می‌دهد؛ «تَحْفَظُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أُمَّكُمْ وَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ عَامِلٍ عَلَىٰهَا خَيْرًا أَوْ شَرًّا إِلَّا وَهِيَ مَخْبِرَةٌ بِهِ» (نهج الفصاحه، ص ۲۲۶). از جمله اموری که زمین از آن خبر خواهد داد کیفیت بهره‌وری و حفاظت انسان از عناصر و منابع آن است. قانون‌گذار قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از آموزه‌های قرآن کریم و سنت نبی اکرم (ص) در اصل پنجاهم در زمینه حفظ محیط زیست مقرر نموده است: در جمهوری اسلامی حفظ محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌گردد؛ از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است.

بنابراین امانت‌داری در محیط اخلاقی اسلامی وجود دارد که حسابداری را نیز شامل می‌شود. در رابطه با اصول امانت‌داری در اسلام، حسابرس، فردی است که مسئولیت دارد که مطمئن شود که فعالیت کسب و کار و راه کارهای ایجاد درآمد برای جامعه اثر منفی نداشته باشد. اشکال متفاوتی از دینفعان در سطح جامعه وجود دارند که از سیستم‌های گزارشگری حسابداری بهره می‌برند. کسب سود در محیط اسلامی هدف غایی و نهایی نبوده بلکه مسئولیت‌پذیری و اخلاق و امانت‌داری پایه گزارش و افشای اطلاعات به جامعه می‌باشد (کملا و همکاران، ۲۰۰۶).

از طرفی اصل توحید بیان می‌کند که حفاظت از محیط زیست لازمه تعادل در جامعه می‌باشد (کملا و همکاران، ۲۰۰۶). به‌طوری‌که با حفاظت از محیط زیست کلیه افراد و جانداران در جامعه منتفع می‌شوند. قرآن کریم می‌فرماید: محققا بدانید که هر جنبنده‌ای در زمین و هر پرنده‌ای که

به دو بال در هوا پرواز می‌کند همگی طایفه‌ای مانند شما نوع بشر هستند؛ ما در کتاب آفرینش بیان هیچ چیز را فرو گذار نکردیم آنگاه هر کس را خواهد همه بسوی پروردگار خود محشور می‌شوند (الانعام، ۳۷). اصول اجتماعی اسلام، سیستم اطلاع رسانی را پیشنهاد می‌کنند که صراحتاً منافع عمومی را مدنظر داشته باشد. توجه عمیق به طبیعت که بر توحید دلالت دارد، تقلب و ایجاد اندازه‌گیری‌های نادرست را به چالش می‌کشد. علاوه بر این، حسابداری مبتنی بر اصول اسلامی ممکن است در تعارض با نظام حسابداری سلطه طلب غرب باشد (یکی از مظاهر سلطه‌جویی، استفاده نابجا از طبیعت و تخریب محیط زیستی باشد). به گونه‌ای که حسابداری اسلامی ممکن است این حس را ایجاد کند که که ماتریالیسم غربی موجب بی‌عدالتی می‌شود و مصرف‌گرایی و حداکثر سازی سود (یا ثروت سهامداران) باعث می‌شود مردم خود و دیگران (شامل محیط زیست) را نابود سازند (کملا و همکاران، ۲۰۰۶). مسلمان باید با عدالت و اخلاق (که با اصول توحید در ارتباط است) با مخلوقات خداوند رفتار کند (القرآوی، ۲۰۰۰). (قرآوی ۲۰۰۰) معتقد است بحران کنونی محیط زیست به دلیل عدم درک انسان‌ها از منافع مشترک جهان و هم‌پیوندی موجود در آن است.

محور بعدی بحث در ارتباط با مفهوم اساسی پاسخگویی در اسلام می‌باشد. پاسخگویی به خداوند و این تفکر که هر فردی دارای یک دفتر حساب می‌باشد؛ مفهومی محوری و پیش فرضی اساسی در اسلام است. حسابداران و بنابراین حسابداری دارای نقش کلیدی در این زمینه می‌باشند. کسی که در اسلام به عنوان حسابدار یا محتسب تعریف می‌شود، کسی است که مسئول اطمینان دادن از این موضوع است که عمل تجاری آسیبی به اجتماع نمی‌رساند. به عنوان مثال، این عمل وظیفه محتسب می‌باشد که از این امر اطمینان دهد که فعالیت‌های تجاری مانند دامداری و دباغی در مکان‌هایی قرار دارند که به واسطه فعالیت‌های خود، آسیبی به جامعه نمی‌رسانند. علاوه بر این، وظیفه محتسب نظارت بر این امر می‌باشد که واحدهای تجاری زباله‌ها و ضایعات خود را در محیط زیست رها نکرده و به آن آسیب نمی‌رسانند. لذا نقش محتسب در ارتباط با پاسخگویی در جامعه اسلامی تن‌ها محدود به فعالیت‌های مالی نمی‌شود. فعالیت‌های تجاری و مالی باید به طرز صحیحی نظارت و گزارش شوند. دیدگاه اسلامی در خصوص سازمان‌های تجاری نشان دهنده نوعی از حسابداری است، که علاوه بر موارد بالا مشروعیت معاملات تجاری را پوشش می‌دهد که آیا سازمان تعهدات خود را بطور کامل انجام داده است

(زکات) و اینکه به نیازمندان کمک کرده است؛ (این یک اصل اسلامی است که ثروت باید در بین جامعه تقسیم شود) و همچنین اثرات مثبت و منفی که سازمان روی محیط گذاشته است را شامل می‌شود. حسابداران بطور کلی بدرستی توجه خود را به مسائل متنوعی از قبیل وضعیت سلامت اجتماع و تاثیر فعالیتهای تجاری روی آن مبذول داشته‌اند. در جهت کمک به آگاه ساختن جامعه از از طیف وسیعی از تحولات مربوط، حسابداری نیز می‌تواند تحت تاثیر اصول اسلامی قرار گیرد و این موضوع می‌تواند به افزایش دانش کمک کند (کملا و همکاران، ۲۰۰۶).

نتیجه گیری

کلیدهای غیب تن‌ها نزد اوست، و جز او کسی آن‌ها را نمی‌داند. او آنچه را در خشکی و دریاست می‌داند، هیچ برگی از درختی نمی‌افتد مگر اینکه از آن آگاه است، و نه هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین، و نه هیچ تر و خشکی وجود دارد جز اینکه در کتابی آشکار ثبت است (الانعام، ۵۹). با توجه به دیدگاه کلیدی اسلام، تمام اعمال به خود انسان باز می‌گردد؛ و او نسبت به تمامی اعمالی که مرتکب شده پاسخگو است. نقش انسان، خلافت او و مسئولیت او در برابر امانت، در قرآن آمده است. اما سؤال اینجاست که با این همه هشدار در مورد رفتار انسان و نتیجه اعمال او تا چه حد امکان پذیرش خطر برای او باقی می‌ماند. انسان در جریان نقش خود در نظام کلی خلقت و شناخت سرشت انسانی خویش در عالم خلقت مفهوم پیدا می‌کند. احکام محیط زیست در اسلام، دارای دو بعد فردی و حکومتی است که در بعد اول هر فرد از جامعه اسلامی، در برابر محیط زیست مسئول است؛ که شعاع آن چون جنبه فردی دارد، محدود به توانایی فرد است. در بعد دوم، حفاظت از محیط زیست جنبه اجتماعی دارد و شعاع قدرت آن وسیع است و بر اساس آن آحاد مختلف مردم به صورت شرعی به انجام وظیفه خویش در قبال محیط زیست مکلف هستند.

در دیدگاه اسلامی مالکیت از آن خداوند است و ما امانت‌دار آن می‌باشیم و در نهایت باید پاسخگوی این امانت در پیشگاه خداوند باشیم. در اقتصادهای ماده‌گرایی غربی، انسان حق نامحدود و مطلق بر ثروت دارد و به او اجازه داده می‌شود هرگونه که می‌خواهد از آن استفاده کند؛ در حالیکه بر طبق موازین اسلامی انسان امانت‌دار ثروت و محیط زیست محسوب می‌شود. از طرفی اصل توحید بیان می‌کند که حفاظت از محیط زیست لازمه تعادل در جامعه می‌باشد.

اصول اجتماعی در اسلام، سیستم‌های اطلاعاتی را مطلوب می‌دانند که منافع عموم جامعه را مدنظر داشته باشند. پاسخگویی به خداوند و این تفکر که هر فردی دارای یک دفتر حساب می‌باشد مفهومی محوری و پیش فرضی اساسی در اسلام می‌باشد. در بینش اسلامی یکی از وظایف محاسب (حسابدار) نظارت بر این امر می‌باشد که واحدهای تجاری، هیچ گونه آسیبی به محیط زیست وارد نکنند. لذا نقش محاسب در ارتباط با پاسخگویی در جامعه اسلامی تن‌ها محدود به فعالیت‌های مالی نمی‌شود. کلیه فعالیت‌های سازمان باید به طرز صحیحی نظارت و گزارش شوند. دیدگاه اسلامی در خصوص سازمان‌های تجاری نشان دهنده نوعی از حسابداری است، که علاوه بر موارد بالا مشروعیت معاملات تجاری را پوشش می‌دهد که آیا سازمان تعهدات خود را بطور کامل انجام داده است. به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که دیدگاه اسلامی در حسابداری محیط زیست افقی گسترده و جامعی دارد.

پی‌نوشت‌ها

۱	Al-Qaradawi	۴	Marks
۲	Omar	۵	Denny
۳	Chauhan	۶	Kamla and et

منابع

- تحف العقول (۱۳۸۹). ترجمه علی اکبر میرزایی، قم: صالحان.
- دهقان خانقاهی، بیتا؛ خلیلی شومیا، محمدرضا. (۱۳۹۰). "حسابداری محیط زیست"، فصلنامه حسابدار رسمی، شماره ۱۵.
- قرآن کریم
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴). تفسیر القمی، قم: دارالکتاب الطباعه و النشر، جلد ۱.
- ملانظری، مهناز. (۱۳۸۲). "حسابداری محیط زیست"، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال سوم، شماره هشتم.
- نصر، حسین. (۱۳۸۲). نیاز به علم مقدس، ترجمه حسن میاننداری، تهران: مؤسسه فرهنگی طه.

نهج الفصاحه. (۱۳۵۴). ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: سازمان چاپ و انتشارات جاویدان.

Al-Qaradawi, Y.) 2000 ("Safeguarding the environment in Islamic Sharia".

Al-Qaradawi, Y.) 2005 ("Fatwa book: How Islam cares about the environment".

Chauhan, Mukesh. (2005 (, The Chartered Accountant. "Concept of Environmental Accounting and Practice in India".

Denny, F. M. (1998) ," Islam and ecology: A bestowed trust inviting balanced stewardship". *Earth Ethics*, 10 (1)

Omar Naseef, A. (1998) , " The Muslim declaration on nature", *Islam and the environment* (pp. 12–15). London: Ta-Ha.

Rania Kamlaa, Sonja Gallhofer, Jim Haslam. (2006) , "Islam, nature and accounting: Islamic principles and the notion of accounting for the environment", *Accounting Forum* 30, pp. 12-23.